

A Városerdőtől a mai Városligetig

A Liget egykor. Szerkesztette Brunner Attila, Perczel Olivér,
Budapest, Budapest Főváros Levéltára, 2021, 163 oldal

A Liget egykor című tanulmánykötet koncepciója már a szerkesztői előszóból nyilvánvalóvá válik. A főváros közpénzből megvalósított, nyilvános parkjának szerkezeti változásait, társadalomtörténeti jelentőségét, valamint a területén létrehozott építmények és emlékművek történetét mutatja be, a XVIII. századtól egészen 2010-ig. A könyv közvetlen előzménye Budapest Főváros Levéltárának aulájában és emeleti kiállítótermében megvalósított *A Liget egykor* elnevezésű kiállítás, amelyet az érdeklődők 2017 novembere és 2019 júniusa között nézhettek meg. A népszerű tárlat tablóját ezután a zuglói Lipták Viláiban is kiállították 2019 novemberéig.

A kiállítás logikai rendjét követő tanulmánykötet két részre osztható. Az első egységben Fabó Beáta részletes elemzését olvashatjuk a Liget szerkezeti, területi változásairól. A második egységbe a közpark egy-egy meghatározó eseményére, részletére összpontosító, időrendi sorrendben lévő elemzések kerültek Hidvégi Violetta, Perczel Olivér, Mautner Zoltán és Harlov-Csortán Melinda tollából. A szerkesztői előszó hangsúlyozza: a kötet elsődleges célja, hogy „a Budapest Főváros Levéltára őrizetében lévő páratlan gazdag terv-, térkép-, fénykép- és iratanyagot kontextusba helyezve” mutassa be. A kiadvány maradéktalanul megfelel ennek a célnak, ugyanis negyvenöt térképet, harmincegy tervrajzot és helyszínrajzot, mintegy húsz korabeli képeslapot, tizenkét illusztrációt, valamint hetvenhét egykorú fényképet közöl kiváló minőségű, színes reprodukciókon. A több mint száznyolcvan képből száznyolc eredetijét Budapest Főváros Levéltárának gyűjteményében találjuk meg. A képanyag egy része a Fortepan oldaláról, másik része pedig a Budapesti Történeti Múzeum Kiscelli Múzeumából származik. Szántó András magángyűjteményéből is láthatunk öt képeslapot. A képek eredetijét őrző intézmények nevének rövidítését talán szerencsés lett volna külön rövidítésjegyzékben is feltüntetni, de ez az apró észrevétel semmit sem von le a kötet igényes kiviteléből.

A kötet tanulmányai magyarul olvashatók, de a könyv végén kétoldalmi angol nyelvű kivonat is helyet kapott. Emellett névmutató is segíti a kötetben való keresést. A tanulmányok forrásait lábjegyzetek közlik, utánuk forrás- és irodalomjegyzék található, tehát nem kiállítási ka-

talógusról, hanem a Liget történetét vizsgáló és megalapozó jellegű tudományos munkáról van szó. A térképek alapján jól nyomon követhető a Liget folytonos változása és természeti tájból „szabályozott térré” való átalakításának minden lépcsőfoka, továbbá a Városliget és egyes területeinek egykori elnevezéseit is megismerhetjük.

Fabó Beáta *A Városliget szerkezeti változásai* című tanulmányában a Városliget napjainkra kialakult alapszerkezetének előzményeit írja le. Elsőként a Liget XVIII. századi megszületésével foglalkozik, amikor még területének jelentős részét mocsaras ingovány borította. Miután 1752-ben Pest város tulajdonába került, elkezdték a közparkká alakítását, a mocsár lecsapolását és a fásítást. A szerző szerint a területet már az 1780-as évektől kikapcsolódásra használják, és a XVIII. század végére vendéglőt is felépítettek a területén. A park történetében Heinrich Christian Nebbien (1778–1841) kulcsfontosságú, XIX. század elejei rendezési tervéről is sok adalékot tudhatunk meg. A lübecki kertész díjnyertes pályaterve nem valósult meg teljes egészében, de elképzelései nyomán mindvégig meghatározó alapszerkezet jött létre. A tanulmányból sok érdekességet tudhatunk meg többek között az első omnibuszjáratról, a közpark Fuchs Emil (1830–1896) főkertész nevéhez köthető, a XIX. század második felében történt átalakításáról, az 1866-ban, magánkezdeményezésre létesült állatkertről, Zsigmondy Vilmos (1821–1888) termálfizikálatásáról, a természetes és a mesterséges jégpályákról, a földalatti vasút Ligetben kialakított egykori felszíni végállomásáról.

Fabó Beáta külön tárgyalta a Sugár (a mai Andrásy) út kiépítésének Ligetre gyakorolt hatásait, az 1878-ra elkészült Stefánia út és kocsikorzó jelentőségét, a Pesti Korszolyázó Egylet tevékenységét. A szerző külön fejezetben részletezte a Városliget XIX. századi történetének két, meghatározó eseményét, amelyek minden téren változást hoztak a közpark életében, vagyis az 1885. évi Országos Kiállítás és az 1896. évi millenniumi ünnepségeket. Az 1885. évi Országos Általános Kiállítás munkálatai során három maradó épületet állítottak fel, az Iparcsarnokot, az új Múcsarnokot és a Királypavilont. Ez utóbbi Ybl Miklós (1814–1891) tervei szerint készült. A végleges tervrajzokat szintén láthatjuk a kötetben, de a könyvtől

függetlenül lehetőségünk van a tervváltozatok megtekintésére is az online elérhető Ybl Miklós Virtuális Archívum segítségével, amelyet ugyancsak Budapest Főváros Levéltára hozott létre.

Külön alfejezet szól Schickedanz Albert (1846–1915) építész és Zala György (1858–1937) szobrászművész közös alkotásáról, vagyis a mai Hősök terén álló Millenniumi emlékműről, továbbá az egységes városkép kialakítását célzó, Schickedanz Albert és Herczog Fülöp (1860–1925) építészek tervei szerint felépült Szépművészeti Múzeumról és Múcsarnokról. Az Andrásy út lezárásaként kialakult tér reprezentatív kiépítésére több koncepció is létezett. Erre utal például a kötetben közölt, az 1890-es évek első felében készült Schickedanz-rajz is, amely az Andrásy-szobor kolonnádos tervezetét mutatja. Ugyanis logikus megoldásnak látszott, hogy Andrásy Gyula (1823–1890) emléksobrát a róla még életében elnevezett út végén helyezték el. A millenniumi ünnepek megváltoztatták ezt az elképzelést, így az Andrásy-szobor építészeti háttér nélküli változatát az Országház déli homlokzata előtt állították fel.

Fabó Beáta szerint a közparkban álló XIX. századi épületek „nem tartották tiszteletben a Liget eredeti léptékét és rendeltetését”. Fontos hangsúlyozni, hogy a Liget a XX. század elejére már szinte minden típusú kulturális és szórakozási igénynek meg tudott felelni. Számos múzeum talált itt otthonra (Szépművészeti, Közlekedési, Mezőgazdasági, Fővárosi Múzeum és az Iparcsarnokban elhelyezett Néprajzi Múzeum), sőt még a színház világát kedvelő közönség is ki tudott kapcsolódni az 1909-ben kőszínházzá alakított, Vágó József és Vágó László által tervezett Városligeti Színházban. Ezzel szemben a Liget északkeleti része a „könnyedebb, olcsóbb szórakozás” lehetőségét kínálta. A szerző ezeket a lehetőségeket is megemlíti, többek között olvashatunk a mutatványostelep, az Állatkert, az 1896-tól 1907-ig működő Ős-Budavára vagy az 1910-től Angol Park néven üzemelt szórakoztatóközpont, valamint az 1889-től állandó épületben működő cirkusz történetéről is. Az illusztrációk közül kiemeljük az 1953 és 2013 között üzemelt Vidámpark közvetlen elődjéről, az Angol Parkról készített 1933. évi, több mint negyvenféle játékot felsoroló tájékoztató füzetet. Működött a Parkban például „szellemvonal”, „Varázsszínház”, „Csodacsónakázás”, „Dühöngő konyha” vagy „Magas vasút”.

Fabó Beáta egy „megvalósulatlan fürdőváros” tervéről is említést tesz. A nagyszabású tervezetből egyedül a központi épület, vagyis a mai Széchenyi fürdő valósult meg. A Városliget történetét meghatározó XX. századi események tárgyalása során az olvasó pontos adatokat tudhat meg az 1908-tól megrendezett árumintavásárokról, az 1920-as évektől fellendülő Budapesti Nemzetközi Vásá-

rokról, az 1929-ben átadott és a Nemzeti Hősök Országos Emlékkövével kiegészített Millenniumi Emlékműről, valamint az 1938-as Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszusról. Megtudhatjuk például azt a fontos adalékot, hogy a Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus előkészületei nyomán szűnt meg a Hősök terén keresztülhaladó közúti forgalom, és ekkor készült el a tér díszkőburkolata is. A 2021. évi budapesti Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus ugyancsak a Hősök terét választotta az ünnepélyes megnyitó szentmise, továbbá az eseményeket lezáró „statio orbis” mise helyszínéül, amivel részben tudatosan utalt az 1938-as eseményekre, részben pedig igazolta, hogy a tér napjainkban is alkalmas erre a funkcióra is.

A II. világháború idején jelentős károkat szenvedett a Liget is, majd 1945 után egyre inkább a politikai reprezentáció helyszíne lett az 1951-ben felállított Sztálin-szoborral és a talapzatában kialakított felvonulási dísztribünnel. Az 1956-os forradalom idején ledöntött szobor helyén épült Ötvenhatosok terével ismét újabb „történeti réteg” alakult ki. A könyv erről a korszakról is minden fontos eseményt ismertet, ezek közé tartozik a Regnum Marianum templom elpusztítása, egy új Nemzeti Színház megvalósulatlan tervei vagy a Tanácsköztársaság szobrának 1969-es felállítása.

A szerkesztők a Liget történeti változásait leíró első fejezetben a főszövegtől elkülönített elemzéseket is közöltek, amelyek egy-egy kiemelt épület, terület vagy építmény történetét mutatják be terv- és képanyaggal illusztrálva (*Degen Jakab felvétele a Városligetről 1812-ből, Városligeti Nagyvendéglő, Az első pesti lánchíd, Az első pesti állatkert, A királypavilon, A Millennium, Ős-Budavára, Az alpesi falu, A vurstli, Az Angol Park, A Petőfi Csarnok*). A szövegbe szerkesztett elemzések – amelyeket Hidvégi Violetta és Perczel Olivér írt – nem akasztják meg Fabó Beáta átfogó tanulmányának folytonosságát.

Fabó Beáta írását követően olvashatjuk a Városliget történetének egy-egy kiválasztott szeletéről szóló, mélyreható tanulmányokat. Elsőként Hidvégi Violetta *Pavilions a Városligetben – A Gruber–Kolegerszky-kioszk és bérlői* című leírása következik. A Gruber Antal cukrászmester elgondolása nyomán megszületett kioszk terveit Feszl Frigyes (1821–1884) építész készítette. A tanulmány a tizenkétszögű alaprajzot mutató, szemet gyönyörködtető Feszl-féle pavilonterveket is közli. A bérlők megpróbáltatásai igen tanulságosak, jól mutatják, hogy nem volt könnyű nyereséges üzletet fenntartani a Ligetben, és számukra a nagy, országos jelentőségű kiállítások nem váltották be az azokhoz fűzött reményeket. A szerző Gruber Amália (Gruber Antal felesége) 1862 és 1897 közötti, valamint Kolegerszky Viktor kávé 1900 és 1908 közötti bérlétének időszakát elemzi részletesen. Nagyon érdekes kép rajzolódik ki arról, miként befolyásolta a Ligetbe ki-

települt szolgáltató egységek életét a korszakban még költségesnek és ritkának számító közvilágítás. A tanulmányból kiderül, hogy még a Stefánia út sem volt megfelelően kivilágítva, ami lehetetlenné tette, hogy éjszaka is látogassák a vendéglátó helyiségeket.

Perczel Olivér tanulmánya az 1885-től 1908-ig fennálló „klasszikus vurstli világáról”, a Városligetben létrehozott Népliget történetéről szól, amely egykoron a mai Széchenyi fürdő helyén működött. A helyszínrajzzal szabályozott területet harmincöt egységre osztották fel a mutatványosok és az egyéb szolgáltató egységek számára. A terület egyes bérlői és tevékenységük jól azonosíthatók a szerző levéltári források alapján készített táblázatai alapján. Tanulságos megfigyelni, hogy ebben az esetben is a korábbi „forgatókönyv” szerint zajlottak az események, ugyanis az 1885. évi Országos Kiállítás szintúgy konkurenciát jelentett, hiába érkezett nagy létszámú közönség az eseményre. A szerző a vurstli néhány híres személyisége közül kiemelte az olasz származású Barokaldi Józsefet (1824–1915), Helfgott Sámuel (1854–1925) fényképészt, valamint Hincz Adolf és Károly bábjátékost. A főváros lakosságának növekedésével párhuzamosan a Liget látogatóinak száma is emelkedett, ugyanakkor a szerző utal arra is, hogy a repertoárt mindig meg kellett újítani. Számos különleges játékformát sorol fel, és más érdekességeket is bemutat a vurstli világból. Az 1896. évi Millenniumi kiállítás nyomán is komoly konkurencia jött létre, mégpedig az Ős-Budavára szórakoztató komplexum, ahová végül a vurstli mutatványosai is áttelepültek, miután az 1900-as évek elején megkezdődött a Széchenyi fürdő építése.

Mautner Zoltán a Székesfővárosi Állat- és Növénykert 1912 és 1950 közötti, már fővárosi kezelésű korszakával foglalkozik rendhagyó módon, ugyanis csak az állatkert ismeretterjesztő tevékenységéről, valamint a területén kialakított különféle szórakozási lehetőségekről ír. Az olvasó megismerheti az állatkert saját folyóiratát, *A Természetet*, a csacsifogattal körbejáró mozgókönyvtárat, a természettudományos témákat bemutató Mozgóképszínházat vagy a kifejezetten gyermekeknek szóló mesedélutánokat. Emellett a szerző az állatkerti sportolási lehetőségeket (szánhúzás, szánkózás, korcsolyázás, teniszezés, lovarda) is elemzi. Megtudhatjuk, hogy az állatkert hajnali kettőig

tartott nyitva, és éjszakánként még koncerteket is adtak a zenepavilonban.

Az időrendi sorrendben lévő tanulmányokat Harlov-Csortán Melinda *Felvonulási térből Ötvenhatosok tere – Egy tér 60 éve (1951–2011)* című írása zárja. A tanulmány kezdő dátuma az 1951. július 4-én, a Liget déli sarkán felállított Sztálin-szoborra és a talapzatához tartozó tribünre, a záró dátum pedig az új múzeumépületek létrehozásáról szóló 1316/2011-es kormányhatározatra utal. A szerző elsőként a felvonulási tér kialakításához szükséges pusztítással foglalkozik: a II. világháború viszonyosságait még túlélő Regnum Marianum templom és a Városligeti Színház megsemmisítésével, valamint a 23-as villamos végállomásának megszüntetésével. Ezt követte a Sztálin hetvenedik születésnapjához kapcsolódó személyi kultusz gigantikus Sztálin-szobrának felállítása. Az események láncolatában az 1956-os forradalom és szabadságharc eseményei következnek, a Sztálin-szobor ledöntésével. A tér ekkor kapta meg a Csizma tér elnevezést a tribünön maradt csizmáról, amelyet később eltávolítottak. A szerző részletesen elemzi a tér politikatörténeti szerepváltozásait és a területén felállított szobrászati alkotások, építmények szimbolikáját. A rendszerváltozás időszakáról is hosszasan ír, főként a 2004-ben felállított *Időkerék* nevű műről, az 1956-os események ötvenedik évfordulójára készült emlékműről, továbbá a 2000 és 2018 között rendszeresen megrendezett ARC plakátkiállításról.

A Liget egykor című kötet maradéktalanul eleget tesz a szerkesztői előszóban kijelölt céloknak, hasznos olvasmány a téma iránt érdeklődő olvasók és a tudományos jellegű leírásokat kereső kutatók számára. A szerkesztők is utaltak rá: a terjedelmi korlátok és a téma sokszínűsége miatt a szerzők nem vállalkozhattak a Városliget teljes történetének részletes ismertetésére. Azonban a Városliget szerkezeti változásaira és a funkcióváltásokra építő – az egyetlen logikus megoldásként alkalmazható – rendezőelv jól átláthatónak bizonyult. A bevezető tanulmány minden történeti korszakból kiemelte a meghatározó eseményeket, és összességében átfogó képet ad a vizsgált időszakról. A kisebb terjedelmű írások pedig arra hívják fel a figyelmet, hogy még számos, feldolgozásra váró résztéma található a Liget történetében.